

ԲԱԿԻ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԸ

(Տես Բազմավեպ 1919 էջ 977)

Ճազարի օգտակարութիւնը

Թե՛ն էն ճազարն իւր վայրի վիճակին մէջ կրնայ այնպիսի մեծ ֆուսաններ պատճառել, բայց ընտանին ալ իւր բեղձաւորութեամբ մեծ օգուտ և շահ կ'արտադրէ:

Այն կու տայ միս, մորթ և մազ. իբրեւ մսի արտադրիչ՝ կը անուցանէ զմարդս, մասնաւորապէս միջակ և աղքատ դասաւ կարգը, որ կրնայ լաւ օգտուիլ այս ամէն նասնեղարար նիւթէս, որուն գինը՝ ուրիշ տեսակ միսերու համեմատութեամբ՝ շատ չափաւոր է, և միանգամայն ունի անհրաժար կարողութիւնը ճիշտ միւսներուն չափ, որոնք յաճախ կրնան անմատչելի ըլլալ ամէն քսակի, իբրեւ կաշիի և մազի արտադրիչ, շատ շահաւոր արուեստի մը դուռ կը բանայ ճազարի մորթը. թէ՛ մուշտակեղէնի և թէ՛ հիւսուածեղինաց գործածութեամբ, որով թէ մարդոց և թէ կանանց զգեստներ կը շինեն. և նոյն իսկ այս վերջին գեղարուեստին համար միայն, շատ դիւրին է ապացուցանել ճազարաբուծութեան օգտակարութիւնը, մտածելով որ ամէն տարի միլիոններով զուտ ոսկի դրամ կ'արտածուի այն երկիրներէն՝ որոնք զուրկ են ճազարներէ, և կ'երթայ կը լեցնէ այն երկրին գանձը ուր՝ ճազարաբուծութիւնը ընդհանրացած է:

Ճազարաբուծութիւնը ո՛չ եթէ միայն ճարտարարուեստին կը նպաստէ այլ զարգացում կու տայ ուրիշ ճարտարարուեստներու ալ և շատ մը գործաւորաց ալ գործ և աշխատութիւն կը հայթայթէ: Ճազարաբուծութեան հետ առնչութիւն ունեցող արուեստներն են՝ զլխարկագործութիւն կամ խոյարարութիւն, մուշտակագործութիւն, կաշեգործութիւն, ներկարարութիւն, թաղեղեղործութիւն և ոստայնակութիւն:

Ամենամեծ խնդրանքը որ կայ բոլոր քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ, է կաշին և մուշտակը, որպէս զի նորոյթի քմահաճոյքը կատարուի: Այժմ ծնունդ առած է

ու եկեղեցին Պետութենէն պէտք է բաժնենք կ'ըսէ, բարենորոգում մտցնելու դիտարուութեամբ: Մինչ մենք զեռ հաստատուն Պետութիւն չունինք՝ երիտասարդ Նոյաստանի արձագանգն է առ՝ որ ամիսներ առաջ կ'աղաղակէր արիւնոտ Նայաստանի երեսն ի վեր, ըսելով, թէ՛ «մենք արդէն տարբ տարիէ ի վեր Պետութիւնը եկեղեցին բաժնիւր ենք», կարծես մեր մարտիրոսները հեգնել ուզելով: Ասոնք են մեր խումբ մը նորասէր գաղափարապաշտներու սկզբունքները որոցմով իբր թէ մեր Ազգին շուտափոյթ վերածնունդը պիտի կերտուի. սակայն Նայ ժողովուրդը նախընտրած է միշտ քան ո՛ն է ուրիշ նորոյթ, համարաչին ապրիլ ու յառաջագիմել իր սրբանունէր կրօնով ու եկեղեցիով: Մերուսաններ, Նայր Մարդպիտներ փորձեցին հեթանոս սկզբունքներով ծաղկեցնել Նայաստանը ու կործանեցին: Մեծն Վարդան, Վահան, Մուշեղ Մամիկոնեաններ եկեղեցիով ու իրենց կրօնասիրութեամբ մեծ եղան: Այս մեր քաղաքական մեծ բարեկարգութիւնը և գրականական ոսկեդարը, Ի. և Ե. դարերուն՝ ունեցանք եկեղեցւոյ և Տէրութեան համաշունչ գործակցութեամբ:

Նուսկ փիւնիկի խմբագրութիւնը եզրակացուց թիւն մը պիտի ուզէ և առ պիտի ըլլայ իր գրական յաղթանակը՝ իր կեանքին երրորդ տարուան սեմին վրայ: Իր քաջալեւրանքը արդէն իսկ իր գործներն են և իր առաջինն վերջին թիւերուն մէջ զեռատի գրագէտներուն մեծ գաղացումը շատ զգալի է, և իր դիրքին ու նպատակին ձկտելու գրական-գեղարուեստական ճշմարիտ ամսաթիւնն է. ունի յախարհաբարի յոտակութիւն, լեզուական ճոխ մթերք. հոծ է զբախօսական կենսագրութիւններով ու մարդ յետին թիւը կարդալէ վերջ անհամբեր կ'ակնդակուէ միւսին: Այն, արդէն շատ մը թերթեր գլեց անցաւ, խմբագրութիւնը կը խոտաւանայ կիսամսեայ ընդ բայց պիտի փափագէի որ փրկնիկ ամսաթիւրթ մնար, օրինակ ունենալով առջնիս փարիզի վերածնունդ ամսաթիւրթին, վտիտ չաբաթիւրթը... փիւնիկ մեր գրականութեան հորիզոնին վրայ նորածագ ստող մըն է, իր գեղատեսիլ ներբանագը աւելի ևս կը գեղարկին հայ փառքը: Բան մըն ալ որ հեշտ պիտի ըլլար մեզի՝ գործի միջավայրը զուտ մայրենի հողին վրայ տեսնալն էր, ասպնականիլ հոն՝ ուր ճեղն ու երկիրը տարբեր դաշնաւորութեան մ'ունին մեր գաղացումներուն հետ, ուր իրերը բոլոր Ազգին փակկացնող ու բորբոքող չեղտն ունին, ու այն տառն աւելի սրտազարա պիտի ըլլար գուցէ՝ փիւնիկի իրապաշտութիւնը:

Հ. Ա. ՏԵՕԼԵՆ

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ԲԱԶՄԱՎԷՊԻ մեր մաղթանքները գումար՝ ջրոր ամէ ամ շնորհաւորել ենք ցայսօր, կրկնապատկած բիւրիցս անգամ քաղցրալար, թող զայ տիրէ Նայք բախտին խաղաղ:

Հ. ԳՐՍ. Ա.

մասնաւոր ճարտարարուեստ մը որ է կեղծ մուշտակի պատրաստութիւնը, լեցնելու համար իրականին պակասը: Այս արուեստը կատարեալ կերպով ծաղկած է Գաղղիայ ուր՝ ամէն տարի կանոնաւոր կերպով 8 միլիոն ճագարներ կը գործածուին, ճիշտ նմանցնելով, ջրադուստի, ջրշունի, արծաթագօծ աղուսի, իւլուրդի և սկիւռի մորթիներուն՝ շփոթելով նոյն իսկ իրականին հետ:

Կարելի չէ՝ արդեօք որ մենք ալ այս կարեւոր արուեստը մեր երկրին մէջ ներմուծենք, որով՝ թէ՛ գործարանատէրերը կը շահին, թէ՛ գործաւորաց աշխատութիւն կը պատրաստենք, և թէ՛ երկիրին կը հարըստացնենք: Իկող մասին շատ կարեւորութիւն կը տեսնեմ և շատ ալ դիւրութեամբ ըլլալից բան մը, եթէ մեր տրամադրութեան ներքեւ ունենանք շատ մը ճագարներու մորթիք. իսկ այդ ալ յաջողելու համար՝ պէտք է մեր երկրագործներուն մէջ տարածենք ճագարաբուծութիւնը:

Պիտի տեսնենք որ ճագարի ընտանեցումովը յառաջ եկած են շատ մը այլազան ցեղեր և տեսակներ, որոնք իրարմէ կը տարբերին, կամ մազերու գոյնով, կամ մազերու տեսակով, կամ հասակով, կամ ականջի դիրքով են. բայց որովհետեւ այս ամեն լաւ յատկութիւնները մէկ տեսակի մը վրան չի գտնուիր, անոր համար պէտք է որ ճագարաբոյծը ինչ նպատակի որ կը հետապնդէ՝ այն տեսակը ընտրէ իրեն համար: Եւ այդ ի նկատի առնելով՝ իւրաքանչիւր տեսակը առանձին՝ պիտի նկարագրեմ, ընտրելու դիւրութիւն տալու համար: Բայց քանի որ այլ և այլ տեսակներու միացումովը կարելի կ'ըլլայ ուրիշ երրորդ որ տեսակ մը առաջ բերէ, արդեօք մենք ալ չենք կրնար ընտրել երեք այլ և այլ տեսակներ, իւրաքանչիւրի առանձին յատկութիւնները կեղրոնացնելու համար չորրորդի մը վրան որ գերազանց ըլլայ՝ թէ՛ միտի քանակովը, թէ՛ մուշտակի ազնուութեամբը, թէ՛ մազերու առատութեամբը և թէ՛ միանգամայն պատշաճ դիմադրածովը. անհայտ նոր տեսակին ալ գիտը և պա-

տիւր մեր երկրագործներէն կը սպասենք, որուիլը անոնց՝ Հայկական ձագար անունը:

ՅԵՂԵՐՈՒ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. Վայրի Գագար

Կենդանարաններէն մեծ մաս մը կը հաստատեն, թէ բոլոր ընտանի ճագարներու նախահայրը եղած է այս. բոլոր ընտանեցածներէն աւելի փոքր է հասակով, գլուխը աւելի կարճ, ականջները նուազ կարճ. ետեի անդամները աւելի երկայն են քան թէ առաջինները, պոչը կարճ և վեր տնկուած, մորթը ընդհանրապէս թուխ մոխրագոյն է, ծոծրակը վարդագոյն, կուրորդը և փորը սպիտակ, ինչպէս սպիտակ է պոչի ստորին երեսը. ականջները մութ մոխրագոյն են:

Ընդհանրապէս լեւնային ցարուտ և անտառային տեղերը կ'ապրի, ուր՝ իրեն համար խորունկ որջեր կը փորէ, ծամածուռ՝ կատարեալ լաթերինդոսներ՝ և հոն կը պատսպարուի. իրեն կենաց զրեթէ մեծագոյն մասը այս ներքնադիւններուն մէջ կ'անցնէ, ըիչ անգամներ միայն անկէ կ'ելնէ, այն ալ պարզապէս իրեն մոտեցող ճարելու համար՝ որջի մերձաւոր տեղերէն, և երբ փոքր շրջընկոյս մը լսէ, անմիջապէս իւր որջը կ'ապաստանի, որովհետեւ բազմաթիւ թշնամիներ ունի. շատ դժուարին է զինքը ապաստանաբանէն դուրս հանելը. որսորդներն ալ զիտեն որ ճագարները նոյն իսկ յանձն կ'առնեն ծանրապէս վիրաւորուիլ թուականէն (փոքր արիւնարբու կենդանի մ'է, որ վայրի ճագարներ որսալու կը գործածուի) քան թէ դուրսը եղած վտանգներուն դիմաւորել:

Էջը շատ բեղմնաւոր է, 5—6 ամսական եղած ատենէն իսկ կրնայ յղանալ, 30 օրուան չափ յղի կը մնայ: Խնանկէն մի քանի օր առաջ կը թողու իւր քնակած որջը և ուրիշ նոր մը կը փորէ, անոր յատակը կը ծածկէ տերկներով, չոր խոտով և իւր կուրծքէն և փորէն քաղած մազերովը անկողինը կը պատրաստէ և հոն կը ծնանի. առջի երկու օրերուն մէջ,

մայրը ձագերէն բնաւ չի հեռանար՝ բայց եթէ մի քանի վայրկեան, ա՛ն ալ իւր սնունդը գտնելու համար միայն: Վեց շաբաթ անոնց կաթ կու տայ. այս ամբողջ շրջանին իրենց հայրը բնաւ չի տեսներ իւր ձագերը, որովհետեւ չի կրնար մտնել անոնց որջը, մօր մէջ արգիլուած ըլլալով: Որովհետեւ՝ երբ մայրը դուրս կ'ելնէ իւր որջէն, անոր մուտքը հողով, խոտով և տերեւներով կը զոցէ, այնպիսի ճարտարութեամբ մը որ ուրիշներէն գտնելը անկարելի է, և այս՝ անոր համար, որ հայրը նախանձելով ներս չի մտնէ և ձագերը չի խեղդէ: Երբ ձագերը կը սկսին որջէն դուրս ելնել, իրենց մօր բերած խոտը ուտելու, հայրերէն իւր նախանձը կը մոռնայ և այնպէս մը կը վարուի իւր ձագերուն հետ իբրեւ թէ զանոնք կը ճանչնայ և կը սկսի շոյել, մաքրել և սիրով խնամել: Ահա այս ատենն է, որ մայրը կրկին կը զուգաւորուի: Վայրի ճագարներուն մէջ արուն միակին է և բոլոր կենաց մէջ անոր հաւատարիմ:

Ճագարի մը կենաց տեղութիւնն է 8-9 տարի, միւր համով է, ընդհանրապէս սպիտակ՝ երբ երիտասարդ է. մորթը փոքր է, մազը կարճ և մթաղոյն՝ որով մուշտակագործութեան մէջ ի գործածութեան չէ, այլ միայն գլխարկագործութեան մէջ կը գործածուի:

Կ'որսացուին ցանցերով, թակարթով, օւռակով, ծուխով խեղդելով են: Որսորդութիւնը տարւոյն ամէն եղանակին մէջ ալ ազատ է, որովհետեւ՝ փնասակար կենդանեաց կարգէն սեպուած է իրաւամբ, կը խնամուի նաև զոց դաշտերու մէջ, կէս ընտանեցած, աւելի զուարճութեան համար քան թէ շահագործութեան:

Բնորոշող յատկութիւններ վայրի և ընտանի ձագարին.

ՎԱՅՐԻ ԶԱԳԱՐ	ԸՆԾԱՆԻ ԶԱԳԱՐ
Գլուխը՝ կարճ, լայն Ախտէնքը՝ փոքր, կարճ Աչքը՝ կենդանի, փայլուն Հասակը՝ փոքր Մանրութիւնը՝ 1,500 քիւրկրամ Գոյնը՝ մոխրագոյն, թուր	Գլուխը՝ երկայն, նեղ Ախտէնքեր, երկայն Աչքը՝ անուշ, չեղ Հասակը՝ միջակ և մեծ Մանրութիւնը՝ 2-4 քիւրկրամ Գոյնը՝ ալ և ալ գոյներով

Սովորական կամ փաստարկ ճագար

Այս կենդանին ամենէն աւելի նմանութիւն ունի վայրի ճագարին հետ, թէ՛ ցանակով, թէ՛ ձևով և թէ՛ գոյնով: Աւելի փոքր է և իւր կշիռը 1-2 քիլոկրամ կ'ըլլայ. մորթի գոյնը շէկ մոխրագոյն է վայրի ճագարին պէս, բայց երբեմն սևով բծաւորուած կ'ըլլայ. գլուխը և առջևի մասերը շէկ մոխրագոյն կ'ըլլան, իսկ միւս տեղերը սպիտակ: Ականջները կարճ և փոքր են, դռնչը սուր, մարմնոյն նախանշաններու զնդերքը լաւ կազմուած են: Գեղջնակ է, կը խնամուի սովորաբար գիւղացիներէ, կէս ազատ՝ բակերու և գոմերու մէջ:

Նապաստակիկ

Նապաստակիկը ճագարներու տեսակին մէջ կը դնեմ, ինչպէս ուրիշ հեղինակներ կ'ընեն, որովհետեւ՝ հաստատապէս համոզուած եմ թէ աս ալ ճագար մ'է, թէ և ոմանք կ'ուզեն ապացուցանել թէ նապաստակիկը, նապաստակի և ճագարի զուգաւորումէն առաջ եկած ըլլայ. ուստի, հոս անհրաժեշտ կը համարեմ այս նիւթիս վրան խօսիլ, որովհետեւ՝ գիտնոց և բուժանողաց մէջ վիճարանութեան նիւթ կը կազմէ այս խնդիրս:

1868ի ատենները, միայն որսորդաց մէջ կը խօսուէր, թէ տեսած ըլլան արու նապաստակ մը որ հետապնդելով էգ ճագար մը զուգաւորուած ըլլայ անոր հետ, բայց անկէ ինչ արդիւնք զաւր չեն ըսեր: Պիւֆֆոն կ'ուզէ փորձել հաստատապէս համոզում գոյացնելու համար և հետեւեալ կերպով իւր ձեռք բերած արդիւնքը կը հաղորդէ. « Միասին խնամեցի արու ճագարներէն եւ նապաստակներու և էգ ճագարներէն ալ արու նապաստակներու հետ, « բայց փորձերս ուրիշ քանի չի յանգնեցան բայց եթէ համոզելու զիս, թէ՛ այս « ձևով իրարու նման կենդանիները, « քնութեամբ հակառակ չլլալով հան», « զերծ, չեն կրնար ո՛ր և է տեսակ խառնածին առաջ բերել, Արու նապաստակի « և էգ ճագարի ձագ մը, գրեթէ ժամա-

« Նակակից, չի կրցան երեք ամիս միա-
 « սին ապրիլ, որովհետև՝ երբ քիչ մը աւելի
 « ուժովցան, իրարու թշնամի դարձան և
 « շարունակական կռիւ էր ըրածին, մին-
 « չէ որ նապաստակի մահովը վերջացաւ:
 « Երկու մեծահասակ արու նապաստակ-
 « ներ էզ ճագարի մը ըովը դրի. նապաս-
 « տակին մէկը՝ վիրաւորուած և հալածուած
 « ճագարէն՝ մեռաւ, իսկ միւս նապաստակը
 « որ բաւական տաք և քաջ էր, բնաւ չէր
 « ձանձրանար նեղելէ և ճագարին վրան
 « ճնշում բանեցնելէ, որ կը դիմադրէր
 « զուգաւորման, որով՝ վէրցեցու ցաւէն
 « կամ նախազանց վայրագ փայփայանքէն՝
 « զոր նապաստակէն կը կրէր՝ մեռաւ »:

Վերջը շատեր ալ մի և նոյն փորձերը
 ըրին, գործածելով բոլոր միջոցները որպէս
 զի նապաստաւոր արդիւնք մը ձեռք բերեն,
 բայց ոչ մի օգուտ չի տեսն. մի միայն
 կռիւ, վիրաւորում և մահ. նոյն իսկ փոր-
 ձեցին արուեստական կերպով բեղմնաւո-
 րում, բայց ան ալ անհետանք մնաց.
 որով՝ եզրակացուցին թէ ճագար և նա-
 պաստակը ուրիշ տեսակներու կը պատ-
 կանին և թէ նապաստակիկը ուրիշ բան
 չէ՝ բայց եթէ ճագար մը:

Նապաստակիկի նկարագրութիւնը հե-
 տեւալն է, հասակը սովորական ճագարի
 մը չափ է, նոյն սովորութիւնները և նոյն
 յատկութիւնը ունի. բեղմնաւորութիւնը
 հասարակ ճագարի բեղմնաւորութեան կը
 հաւասարի քան թէ նապաստակին, միւր
 սպիտակ է և միւս ճագարներու միսէն
 չի զանազանուիր. զրուր՝ աւելի կարճ է
 հասարակ ճագարինէն, աւելի լայն. ա-
 կանջներուն ծայրը աւելի մոխրագոյն. աչ-
 քերը սև և վառվռուն, շարժուածքը տգեղ,
 մորթի գոյնը՝ ճագարինին պէս:

Արճիւնթիւնեան ճագար

Այս կը կոչուի նաև Հարոստ ճագար,
 Մոչտակաւոր ճագար, Շամփոնիայի ճագար,
 ևն. 1631 թուականէն սկսեալ ծանօթ է,
 որովհետև յիշատակութիւնը ունինք:

Շատ մը հեղինակներ կը կարծեն թէ
 Առիայէն ծագում առած է, մասնաւորապէս
 Հիմալայեան լեռներէն. իսկ ուրիշներ ալ
 Սիամէն եկած ըլլալը հաստատել կ'ուզեն,
 բայց՝ ամէնն ալ՝ հաստատ հիման մը վրայ
 չէ որ կը վիճաբանին այլ լոկ ենթադրու-
 թիւններով:

Ինչպէս ըսի՝ կը կոչուի նաև Շամփա-
 նիայի ճագար, որովհետև այս գաւառին
 մէջ ասոր մշակոյթը շատ ընդհանրացած
 է և մեծ համեմատութիւն առած, որով
 մեծ վաճառականութիւն կ'ըլլայ:

Երկու տեսակներու կը բաժնուին. Պայ-
 ծառ արճենթիւնեան և Մութ արճենթիւնեան,
 ոմանք երեքի կը վերածեն, Մոխրագոյն
 արճենթիւնեան, Թուխ արճենթիւնեան և
 Դեղնորակ արճենթիւնեան:

Պայծառ արճենթիւնեանը և Թուխ ար-
 ճենթիւնեանը իրարմէ շատ մեծ համեմա-
 տութիւններով կը զանազանուին, քանի որ
 գոյներին զգալի տարբերութիւն ունի:

Մոխրագոյն, Թուխ և դեղնորակ արճեն-
 թիւնեանները կը տարբերին անով՝ որ մոր-
 թիւնին մոխրագոյն, Թուխ և դեղնորակ է,
 խառն սպիտակ մագերով. հաւանաբար
 դեղնորակ արճենթիւնեանը արդիւնք է Ար-
 ճենթիւնայի և Պելճիքայի ճագար ներուզու-
 գաւորման:

Միջին բեղմնաւորութիւնն է 7-8 ձագ,
 իւրացանչիւր անգամաւն համար. զա-
 նոնք մեծցընելը շատ դիւրին է. գեղջուկ
 բնաւորութիւնեմ. միւր՝ հասարակ ճագարի
 միսին պէս է: Առնց համալրալը շատ
 յարգի էր հին ժամանակները, երբ դեռ
 գոյներ կեղծելու արուեստը չէր գտնուած:

Այս ճագարները սև կը ծնանին, իսկ
 վերջը մոխրագոյն կ'ըլլան, նախ թիկունքը
 և նախանդամները և երկու ամիս վերջն
 ալ բոլոր մարմինը, Մագերը երկայն,
 նուրբ և փափուկ են. դունչը, ալկանջ-
 ները, պոչը, աւելի մոխր են քան թէ
 մարմնոյն միւս մասերը:

(Շարունակութիւն)

Հ. ԹԵՂՈՐ ՍԻՐՈՒՆԵԱՆ